

Володимир Різниченко (Велентій) і Херсонщина

Серед видатних діячів науки і культури, пов'язаних із нашим краєм, особливе місце належить Володимирові Васильовичу Різниченку (1870-1932). Він відомий як природознавець і мандрівник, академік АН України та НТШ, дослідник Таврії та Волині, Середнього і Нижнього Придніпров'я, Алтаю і Середньої Азії, Тянь-Шаню й Тарбагатаю, автор більше як семи десятків наукових праць у царині палеонтології, тектоніки, ґрунтознавства, геоботаніки, гідротехніки, гідрогеології, геології, географії (“Східна Калба”, “Природа Канівських дислокацій”, “Геологічний нарис околиць Шевченкової могили під Каневом”, “До питання про час і умови утворення українського лесу”, “Про четвертинні рухи земної кори в районі середнього Дніпра” та ін.). А ще був талановитим художником, письменником, перекладачем, публіцистом, мемуаристом, котрий підписував свої твори псевдонімами Велентій, Гайд, Гайдамака та криптонімами Р, Р-ко, В. Р-ко, В-й тощо, надсилаючи їх до журналів, газет, альманахів, друкуючись зокрема у таких виданнях: “Іскра”, “Літературно-науковий вісник”, “Шершень”, “Перша ластівка”, “Розвага”, “Терновий вінок”, “Рада”, “Киевская газета” та ін. Крім того, залишив свої сліди в історії просвітницького та визвольного руху в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. Про різні ділянки діяльності В. Різниченка можна прочитати в публікаціях А. Антоненко, О. Бабишкіна, І. Блюмінії, В. Борейка, Є. Демченко, О. Дея, В. Жадька, Н. Зикун, В. Івченка, О. Константинівської, В. Касіяна, Г. Коваленка-Коломацького, Т. Лазанської, Є. Лазаренка, А. Німенка, І. Підоплічка, Н. Полонської-Василенко, В. Хмурого, Л. Чорної, Б. Ясінського та ін.

Народився Володимир Різниченко на півночі України (село Велентієве Ніжинського повіту Чернігівської губернії) 6 жовтня 1870 року (за старим стилем), а 18 жовтня 1870 року (за новим) у родині фельдшера. Закінчив початкову школу, Ніжинську гімназію та природниче відділення фізико-математичного факультету Харківського університету. А на початку 1900-х років він влаштувався на роботу в Херсоні, де працював статистиком і завідувачем статистичного відділу повітової земської управи. Ще навчаючись в університеті (1891-1896 рр.), В. Різниченко брав участь у діяльності “Союзної ради об'єднаних нелегальних студентських організацій Харкова”, а відтак захопився революційним рухом. Тож і в Херсоні він прагнув знайти світоглядно близьких людей. Тут у 1900-х роках діяв гурт національно свідомої інтелігенції, перейнятої визвольними ідеями та ідеалами (Дніпрова Чайка, А. Грабенко, Г. Коваленко-Коломацький, В. Кедровський, М. Чернявський, В. Яблоновський та ін.). В. Різниченко досить органічно влився в це середовище, був активною й ініціативною особою. Про це свідчать тогочасні херсонці, які залюбки прийняли Володимира Васильовича до свого товариства. Так, Г. Коваленко-Коломацький, відзначаючи у своїх мемуарах відсутність численного патріотично налаштованого загалу в Херсоні за станом на 1900-й рік, констатував, що тут “не існувало ні української громади ні українського життя взагалі” [9, с.93], окрім хіба що його друзів – А. Грабенка (Конощенка) та Л. Василевської, або Дніпрові Чайки. Але з відрядою далі у спогадах Г. Коваленко-Коломацький згадує, як уже в наступні роки це коло значно розширилось: “З часом наша Херсонська трійця українська збагатилась на нових членів. Це були М. Ф. Чернявський, відомий поет, що й тепер мешкає в Херсоні, а тоді дістав посаду завідувача шкільним відділом Херсонського губернського земства, В. В. Різниченко – сучасний геолог, а тоді статистик Херсонського повітового земства, і агроном (замучений денікінцями) В. О. Яблоновський, що теж завідував сільськогосподарським бюрою того ж таки повітового земства.

Отже, число наших членів подвоїлось (правда не одразу) і ми року 1903-го мали змогу навіть маніфестувати себе прилюдно, як Херсонська громада, вирядженням до Полтави делегата з адресою на свято відкриття пам'ятника І. П. Котляревському” [9, с.95].

Цей же мемуарист наголошує, що “дух часу і вимоги тодішнього політичного життя примусили незабаром нашу Херсонську громаду диференціюватись” [9, с.95]. Відтак за ініціативою В. Різниченка “ліва фракція” цієї організації ввійшла до складу ще зовсім молодого Револьюційної Української Партії (РУП), заснованої 1900 року. Тут же Г. Коваленко-Коломацький додає: “В чому виявлялася активність нашої “ерупівської” організації? Виявлялася вона тільки у збиранні коштів на партію та у приставці і розповсюдженні партійної літератури” [9, с.95].

Переїхавши до Херсона 1901 року, В. Різниченко плідно займався літературно-мистецькою діяльністю, надсилав свої твори до різних видань із надією на публікацію. Ідеться як про його письменницькі тексти, так і графічні роботи як художника. Про це свідчить епістолярій В.

Різниченка. Так у листі від 27 лютого 1902 року з Херсона до редакції “Літературно-наукового вісника” у Львів він запитував, чи може бути опублікованим у цьому виданні його малюнок “Похорон Шевченка”. А ще цікавився долею свого перекладу “Пісні про Буревісника” (з М. Горького). Адже так сталося, що Володимир Васильович задовго до цього надіслав до редакції “Літературно-наукового вісника” свою українську версію даного твору й отримав інформацію про те, що на сторінках цього видання за 1901 рік згаданий текст М. Горького був таки опублікований українською. Але виникало питання: чи це був саме переклад В. Різниченка, чи когось іншого. Адже на початку 1900-х років чимало українських авторів зацікавились цією піснею в прозі й пропонували її переклади (Дніпрова Чайка, П. Капельгородський, М. Полтавка, М. Садовський та ін.). У листі від 27 червня 1902 року з Херсона до редакції все того ж “Літературно-наукового вісника” В. Різниченко знову запитував, чи його переклад “Пісні про Буревісника” М. Горького вміщено в цьому виданні, чи йдеться про твір зовсім іншого інтерпретатора тексту відомого російського письменника. Також у цьому ж листі Володимир Васильович цікавився, чи не погодиться редакція цього львівського місячника опублікувати на своїх сторінках два його нариси під загальною назвою “З азіатських малюнків”.

Значимо, що й переклад “Пісні про Буревісника” М. Горького, здійснений саме В. Різниченком, “Літературно-науковий вісник” таки опублікував (1901, т.XV, кн.7) [14], і диптих, зітканий із східних вражень на той час херсонського адресата, теж видрукував (1902, т.XIX, кн.9) [15]. Епістолярій письменника й художника у цей період мав традиційні координати. Це листовна приписка російською мовою: “*г. Херсон. Уездная Земская Управа. Владимиру Васильевичу Ризниченко*”.

У нашому місті митець, статистик і науковець жив і працював протягом 1901-1903 років (є інші дані: 1901-1902 рр.). Але є свідчення на користь саме першого твердження. Наприклад, у мемуарах Г. Коваленка-Коломацького наведено такий факт. Члени Херсонської громади якимось влаштували обговорення творів Дніпрової Чайки. У 1900-х роках ця авторка вже була добре відомою в Україні, отримала схвальні відгуки з боку Б. Грінченка, М. Коцюбинського, М. Старицького, І. Франка тощо. Г. Коваленко-Коломацький відзначив надзвичайну скромність письменниці та її реакцію на отриману критику. Він зокрема зауважив, що Дніпрова Чайка, “*після обговорення добірки Чернявським, Різниченком, Грабенком і Коломацьким, сказала – “нехай ще полежить”, – і забрала зошит*” [9, с.97]. Цікава деталь: твори письменниці отримали критичні зауваження від М. Чернявського та В. Різниченка. А Микола Федорович, як відомо, поселився в Херсоні у 1903 році. Тож, згідно зі спогадами Г. Коваленка-Коломацького, і Володимир Васильович у цей час ще перебував у Херсоні.

Як науковець В. Різниченко ще з 1899 року спорадично займався дослідженням Південного Алтаю, Тянь-Шаню й Тарбагатаю. Зокрема й у 1903 році він був членом експедиції на Схід. Його поезії в прозі “На Іртиші” та “Ночівля на Іртиші” датовані відповідно 8 та 9 травня 1903 р. Так і чергувались у житті й діяльності науковця та митця то Схід, то Україна.

Згаданий у херсонському листуванні диптих “З азіатських малюнків” (у першодруку на сторінках львівського “Літературно-наукового вісника” названий “Із азіатських малюнків”) зовсім не випадково стосувався орієнтальної тематики. Адже творчі грані В. Різниченка як науковця і як письменника були нерозривними. А відтак майже ціле двадцятиліття (з 1898 по 1916 рік) займаючись дослідженням Середньої Азії, Казахстану, Алтаю, він просто закохався в природу цих регіонів і цю любов переніс на сторінки своїх літературних творів.

В “азіатські” чи “азіатські” малюнки митця (у рукописних і друківаних текстах тих часів багато таких правописних розбіжностей, оскільки письменники жили й оприлюднювали свої твори на просторах різних держав, ніби в двох різних Українах, колонізованих Російською та Австро-Угорською імперіями – хто користувався кулішівкою, хто драгоманівкою, хто желехівкою, хто олександрівкою, а хто намагався поєднати вимоги різних граматик) органічно вплелися як східні, так і рідні мотиви. У першому з них, що називається “На чужині далекій”, азійська екзотика протиставляється українським краєвидам. Від алтайських пейзажів ліричний герой лине думкою до рідної сторони: “*Там десь у далекій країні ласкаве сонце леє тепер своє гаряче промінне; там тихо-поволи плинуть широкії шляхи погожої води; там розмахнулись до самого моря степи голубії, і діброви так любо-привітно шумлять своїми пишними, розмаїтими деревами; а ниви ніби поважну розмову ведуть, і вітер гонить ними позлотистії хвилі... Там десь дівчина у червоній юпонці жне спілеє жито і жнучи співає:*

Гей з-за гори та із-за кручи...

А в глибокій без краю блакиті за нею лунає роскішна та вільна як небо пісня жайворонка” [15, с.189].

Другий малюнок циклу має інтригуючу назву “Зірки на землі” та підзаголовок “Зі східних легенд”. Це свого роду твір у творі. В оповідь героя вплітається легенда, розказана його супутником Киргизом, або Джембурбаєм про стародавні часи, коли зірки жили на землі, а не в небі. *“І жаром же пашило від таємничих вогнів тих, немов від погляду найкращої красуні аулів! І красувало ся тоді вічнеє літо”* [15, с.192]. Та недалеким мешканцям землі *“обридло те нескінченне літо... От зібралися вони на раду: порадилися і поклали: втоптати у землю зірки, змішати їх з брудом. Бики, не гаючи часу, стали до праці... Ось уже половина зірок під їх важезними копитами глибоко увійшла в землю... Вогонь їх погас. Та коли прийшла черга до решити, копита у биків розкололи ся і крізь тії розколини зірки пішли у небо...”* [15, с.192]. Ця красива східна легенда ніби відтілює одвічні прагнення людського духу – до волі і світла.

У 1907 році В. Різниченко одружився. Його обраницею стала онучата племінниця херсонської письменниці Дніпрової Чайки Афанасія Миколаївна Хайнацька, яку родичі, друзі, знайомі називали Фанею. Вона в усьому підтримувала Володимира Васильовича, навіть супроводжувала його в наукових експедиціях. У своїх спогадах А. Хайнацька-Різниченко розповідає, як уперше побачила свого майбутнього чоловіка. Він прибув до Києва і зайшов до їхньої господи з листом із Херсона (певно ж від тітки Людмили – Дніпрової Чайки) [13].

Перебуваючи далеко від нашого краю, В. Різниченко листувався з херсонцями. Так, на початку 1908 року, повернувшись із дружиною з алтайської експедиції в Україну, він пише в Херсон Дніпрової Чайці (як відомо, письменниця виїхала з нашого міста пізніше – восени 1908 р.): *“А який чудовий похід одбули ми в чужу країну! Працювали літом серед дикої незайманої природи в горах, високих горах на китайському кордоні з верхів'ями, увінчаними віковичним снігом. Ви знаєте, яку розкіш відчуваєш, коли огортають тебе обійми такої природи. Але почуття те стає подвійним, коли є змога поділити його з дорогою людиною”* [цит. за: 3, с.20]. І далі Володимир Васильович переповідає про пережиті під час мандрів пригоди: *“Раз уночі до нашого шатра підходив олень. Раз, коли ми вранці рушили після ночліга у глибокій лісистій розколіні, гукнув на добридень ведмідь, сполоханий незвичайними сусідами. А то якось Фаня угледіла цілий табун диких свиней. Кинулися ми з нею верхи наздогін за ними, але вони швидко десь щезли в розколинах. І ми вже не могли їх знайти”* [цит. за: 3, с.20].

З Херсоном пов'язано друк окремих поезій у прозі В. Різниченка. Зокрема 1905 року в альманасі молодих письменників “Перша ластівка”, упорядкованому М. Чернявським, були опубліковані твори з циклу “Мініатюри”: “Сум розставання”, “Захід (Вечірній настрій)” та “Гірський струмок мені думку шумів...”. Перший із названих текстів нагадує за структурою версе, оскільки в основному єднає в одне ціле розмежовані абзацами речення як рядки в поезіях (подаємо, зберігаючи тогочасний правопис):

“Променысто-рожевий ранокъ веселый на небо высоее плывувъ, и хвыли перлысти йому на розлогых лыманахъ спивалы витальнои, любви писни.

А сумъ розставання ыниую писню провадывъ...

В свитло-зеленыхъ шатахъ весняныхъ степы, повни уцертъ жыття молодого, вельчный та радисный спивъ сонцю на зустричъ неслы.

А сумъ розставання ыниши писни на пораду склыкавъ...

* * *

Розмаити гаи, оповыти нибы мриямы нижно-зеленымы, обіймалыся зъ витромъ веснянымъ и йому шепотилы щаслывую писню кохання.

А сумъ розставання ыниую писню бренивъ...

* * *

Веснянкы весели дивчат голосыстыхъ – пышно-барвыстыхъ квитокъ Украины – гучно луналы въ святкуючыыхъ селахъ.

А сумъ розставання мени писню тужлыву спивавъ...” [16, с.104]

Друга мініатюра В. Різниченка “Захід (Вечірній настрій)” передає неповторні враження письменника і природознавця, художника і мандрівника від побаченої чужинецької екзотики. Послуговуючись прийомами імпресіонізму, автор передає картину надвечір'я в Призайсанні:

“А блукавъ на далекому сходи. Сонце поволи котылося за шырокий водяный розлигъ Нооръ-

Зайсана й тендитно квітчало його на заходи веселковими тонами и вбырало у злото огнисте, роскошный пурпур та блакыть променысту.

А позаду похмуро насувався холодный, сывий морокъ осинньої ночи, и тилько високо понадь нымъ, у имлыстій далечыни, ще тыхо рожевилы оманю надій та щастя снигы Саура, але скоро погаслы...

Надь безмирною водяною пустелею панувавъ нерухомый спокій, нибы довичный и одноманитный, безтурботный смутокъ огортавъ ю. Не порушала того спокою часови мешканци пустели: ни чорни зграи бакланивъ, ни полахлыви гаргары, ни вельчня постать ставного лебедя срибно-перого..." [16, с.105]

Але чужинецький захід сонця, сповнений динаміки, асоціюється з далекою Україною, що приходить у рух, обстоюючи свої права: *"...Въ тій сторони, де истнуе мій пышний, ридный край, захидь бувъ повный розмаитымы барвамы бурхлывого жыття й боротьбы... Ой, якъ же винь непереможно вабивъ та клыкавъ до себе – той захидь! Якъ завзято хвильовавъ яскравымы кольорама того ынишого, нижь тутъ, далекого, складового жыття... Широковымы, золотымы пасмамы проминня розлитаються по небу любой краины чаривни вистныкы свиту, а тамъ яснымъ сонечкомъ глянулы, засяялы очи мылои, а ось черно-сыни, зловистни хмары склубочылись, з'єдналыся, насупылыся и несамовыто погрожуять усьому, що есть найкрацого, найдорожчого, найсвятійшого для насъ... Але бачу – чыясь дужа рука високо вгору пиднесла огняно-червоный стягъ, и замаявъ винь – стягъ боротьбы за волю, за щастя, за рай наш чудовый..."*

Туды, туды до тыхъ турботъ, до радоцивъ тихъ, до спильнои недоли моеи краины мерциій несы мене, мій човне крылатый!" [16, с.105-106]

Завершує цей триптих В. Різниченка поезія в прозі "Гірський струмок мені думку шумів...", у якій автор складає славень на честь прекрасної і нікому не підвладної природи: *"Гірський струмокъ, нибы небо весняне прозорый, мовъ осинь погидная свижый, въ межгирри шумивъ мени думку таемну..."*

Гай, гай! Та вильная думка була чаривна!

Я слухавъ уважно и слухать хотилось без краю" [16, с.106] .

Закоханий у велич доквілля герой переймається думкою не лише *"про волю и роскошь надхмарныхъ просторывъ"*, а й про становище своєї вітчизни:

"Але жь... охъ! – я згадавъ про тебе, мій далекий, мій любый, зруйнований краю... Я згадавъ про конання твое на долынахъ глыбокыхъ та темно-брудныхъ, про несылу твою пиднесысь на шпыли чаривнычи..."

И гнивомъ спалахнулы въ грудяхъ моихъ тоди ыниши думки!..." [16, с.106].

Ці мініатюри, що отримали "херсонську прописку", і в ідейному плані, і щодо поетики суголосні з цілим рядом інших текстів митця: "Велична сім'я", "Веснянка", "Перше мая", "В полудневному Алтаї", "Над однією країною панувала ніч холодна...", "День на золотих копальнях", "Ночівля на Іртиші", "Осінь гуляла на роздолі Зайсанських степів...", "Гімн Сонцю", "Навіщо смерть".

1920-і рр. – це період гідрогеологічних дослідів В. Різниченка в Нижньому Придніпров'ї, Таврії, в заповіднику Асканія-Нова. Науковець вивчав та прогнозував можливості створення в перспективі на цих посушливих просторах великої й розгалуженої зрошувальної системи. Завдяки розробкам В. Різниченка на теренах сучасної Херсонської області ці далекосяжні заміри були здійснені. Але годі шукати ім'я цього відомого вченого в енциклопедичному виданні "Херсонська область" із багатотомної серії "Історія міст і сіл Української РСР" (К., 1972), де про той же заповідник Асканія-Нова розповідає розлогий розділ [8, с.639-649]. Адже після смерті В. Різниченка, яка спіткала його 1 квітня 1932 року в Києві, де він займав посаду директора Інституту геологічних наук, цього патріотично налаштованого українського вченого й митця (ще й причетного до РУПу) воліли краще не згадувати. У реєстрі репресованих українських учених, що вміщений у праці історикині-емігрантки Н. Полонської-Василенко "Українська Академія Наук", названо 250 осіб, зокрема й академіка В. Різниченка (у групі за фахом "Теологи") [12, с.69]. Але у цьому ж виданні роком смерті науковця вказано 1939 р. із заувагою: "Заарешт. 1937. Звільнено" [12, с.155]. Якщо перше твердження про переслідування Володимира Васильовича можемо вважати цілком очевидним, адже сталінські опричники влаштували справжній розгром УАН, то друге, певно ж, є помилковим, і ця інформація, яку дослідниця не мала можливості перевірити, перебуваючи за кордоном, не відповідає дійсності.

Заслуга у відродженні доброго імені вченого й митця належить учневі Володимира Васильовича – І. Підоплічкові, дослідникам і пропагандистам його доробку О. Бабишкіну, І.

Блюміній, Є. Демченко, які в 1950-х – 1980-х роках приділяли йому увагу в своїх публікаціях. Особливо ж слід відзначити неабиякий внесок І. Блюміної як авторки кандидатської дисертації “В. В. Резниченко (Велентій) – художник и поэт” (1969) та виданої на її основі монографії [3], а також ряду статей [2; 4; 5]. Дослідниця зібрала чимало архівних матеріалів і подала широкий життєпис визначного українського діяча, охарактеризувала його літературно-мистецьку діяльність.

Нині час від часу з'являються статті, в яких ідеться про долю В. Різниченка, його наукову спадщину та творчий ужинок митця (матеріали А. Антоненко, Н. Зикун, В. Івченка, О. Константи́нівської, Т. Лазанської, Л. Чорної тощо). Зокрема йдеться й про вшанування пам'яті Володимира Васильовича на Чернігівщині, в Києві, у Каневі. Певно ж і херсонцям слід було б поміркувати про це. У даному випуску “Вісника Таврійської фундації” у рубриці “Спадщина” започатковується і буде продовжений у наступних числах видрук літературних творів митця, адаптованих до сучасного українського правопису. Ці публікації В. Різниченка сподіваємось у перспективі зібрати й опублікувати окремою книжкою.

Література

1. Бабишкін О. Сатиричний журнал “Шершень”. *Радянське літературознавство*. 1959. № 4. С.82-90.
2. Блюміна І. В бентежнім передгрозі. *Літературна Україна*. 1967. 28 лютого.
3. Блюміна І. В. В. Різниченко (Велентій) – художник і поет. К.: Наукова думка, 1972. 195 с.
4. Блюміна І. Геолог, художник, поет. *Культура і життя*. 1966. 12 грудня.
5. Блюміна І. Революцією покликана. *Мистецтво*. 1967. № 1. С.17-19.
6. Демченко Е. Политическая графика в печати Украины 1905-1907 гг. К.: Наукова думка, 1984. 201 с.
7. Івченко В. Того далекого літа... Українська літературна газета 23.03.18 <https://litgazeta.com.ua/articles/togo-dalekogo-lita/>.
8. Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область. К.: Інститут історії Академії наук УРСР; Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1972. 687 с.
9. Коваленко-Коломацький Г. Дніпрова Чайка: спогади. *Червоний шлях*. 1928. № 2. С.93-98.
10. Лазанська Т. І. Різниченко Володимир Васильович. *Енциклопедія історії України. Т.9 (Прил.-С)*. К.: Наукова думка, 2012. С. 221.
11. Підоплічко І. Різниченко Володимир Васильович. *УРЕ*. Т.12. К.: Головна Редакція УРЕ, 1963. С.264-265.
12. Полонська-Василенко Н. Українська Академія Наук: нарис історії. Частина 2 (1931-1941). Мюнхен, 1958. 214 с.
13. Різниченко А. Радість незабутніх зустрічей. *Культура і життя*. 1968. 11 лютого.
14. Р-ко [Різниченко В.] М. Горький. Пісня про Буревісника [перекл. з рос.]. *ЛНВ*. 1901. Т.XV. Кн.7. С.117-118.
15. Р-ко В. [Різниченко В.] Із азійських малюнків: 1. На чужині далекій; 2. Зірки на землі (Зі східних легенд). *ЛНВ*. 1902. Т.XIX. Кн.9. С.189-192.
16. Р-ко В. [Різниченко В.] Мініатюри: 1. Сумь розставання; 2. Західь (Вечірній настрій); 3. Гирський струмок мени думку шумивь... *Перша ластівка: альманахъ украинськихъ письменниковъ / упорядкувавъ Мькола Чернявський*. Херсон, 1905. С.104-106.
17. Хмурий В. Українська сатира революції 1905-1906 рр. *Культура і побут*. 1925. 20 грудня.

Немченко І. Володимир Різниченко (Велентій) і Херсонщина. Вісник Таврійської фундації (Осередку вивчення української діаспори): літературно-науковий збірник: випуск 17. Херсон: Просвіта; ПП Вишемирський В. С., 2020. С.110-117.